

צוואות בכתב־יד: פשטות ונגישות מול נטל הוכחה מוגבר והגנה על רצון

המצווה

דורון מנשה* ודון סוסונוב**

"עקרון החופש לצוות וגם העיקרון 'מצוה לקיים דברי המת' אינם יכולים לעמוד בזכות עצמם כבחלל ריק, שכן שניהם יכולים להתקיים אך ורק מתוך התחקות אחר כוונתו האמיתית של המצווה."¹

מבוא. פרק א: החסרונות המובנים בצוואה בכתב־יד. פרק ב: עקרונות יסוד המצדיקים החמרה בנטל הוכחה המוטל על מבקש הקיום של צוואה בכתב־יד. פרק ג: פסיקת בתי המשפט – מגמה של זהירות יתרה לגבי צוואה בכתב־יד; 1. במאמר מוסגר – התפתחות סעיף 25(ב) לחוק הירושה; 2. יישום פסיקתי לאחר תיקון החוק. פרק ד: היבטים מעשיים – כיצד עומדים בנטל הוכחה הגבוה בצוואה בכתב־יד. פרק ה: מבט לדין הזר. סיכום.

מבוא

בישראל – בשונה מחלק מארצות העולם² – צוואה בכתב־יד היא אחת הצורות המוכרות לעריכת צוואה לפי סעיף 18 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 ("צוואה נעשית בכתב יד, בעדים, בפני רשות או בעל־פה"). לכאורה מדובר בדרך פשוטה, נגישה וישירה: המנוח כותב על פתק את רצונו בכתב ידו, חותם, מוסיף תאריך וזהו. לפנינו צוואה כשירה על פי הוראות סעיף 19 לחוק הירושה ("צוואה בכתב יד תיכתב כולה ביד המצווה, תישא תאריך כתוב בידו ותיחתם בידו").

בית המשפט העליון (השופט ג'ובראן בהסכמת השופטות פרוקצ'יה ונאור) היטיב להסביר זאת בעניין קרביס:

"מן האמור בסעיף זה [סעיף 19 לחוק הירושה] למדים אנו, כי הדרישות הפורמאליות לאישור צוואה בכתב יד הינן מצומצמות, שלא לומר מצומצמות ביותר, וזאת בהשוואה לצוואת אחרות. כך, אין צורך בנוכחותם של עדים או עורך־דין או שופט. על כן, יכול אדם לרשום בכתב־ידו על פתק מה ייעשה ברכושו לאחר מותו, לחתום על הפתק ולהוסיף תאריך והנה בידו צוואה כדת וכדין. לא זו אף זו, במקרים מסוימים ניתן להכיר במסמך כלשהו כצוואה אף מבלי שהתקיימו שני התנאים האחרונים הנוגעים לחתימת המבקש ולקיומו של תאריך, ובלבד שהוכח כי הצוואה משקפת את רצונו האמיתי והחופשי של המצווה (סעיף 25 לחוק הירושה)".³

אזכור הרשימה: דורון מנשה ודון סוסונוב "צוואות בכתב־יד: פשטות ונגישות מול נטל הוכחה מוגבר והגנה על רצון המצווה" אתר משפט ועסקים <https://www.runilawreview.org/2026/06/16/menashe-sosunov> (16.6.2026)

* פרופסור לדיני ראיות בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה; מחבר המאמר "ההיגיון של סעיף 25 לחוק הירושה" ספר מנשה שאוה: מחקרים במשפט לזכרו 463 (אהרן ברק ודניאל פרידמן עורכים 2006).

** עורך דין, שותף במשרד ד"ר א. קלגסבלד ושות', עורכי דין; עוסק בליטיגציה מורכבת, לרבות ייצוג בתיקים מגוונים בבתי המשפט לענייני משפחה. הרשימה משקפת את דעתי האישית בלבד.

1 שאול שוחט פגמים בצוואות 170–171 (מהדורה שלישית מורחבת ומעודכנת 2016).

2 יצוין כי גם במקומות שבהם הוכרה הצוואה בכתב־יד, קיימות מגבלות על כתיבת צוואות מסוג זה. כך, למשל, "נתינת הזכות לכתוב צוואה בכתב יד רק לחיילים או ליורדי הים" (ראו שמואל שילה פירוש לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 כרך ראשון 189 (1992)).

3 ע"א 1978/05 קרביס נ' קרביס, פס" 8 (אר"ש 10.1.2007) (ההדגשה הוספה).

ראו גם התיאור של פרופ' שילה בספרו:

"אחת הדרכים הקלות ביותר לעריכת צוואה היא בכתב יד. אין צורך בדבר נוסף על כלי כתיבה – לא עדים, לא עורך-דין, לא נוטריון ולא שופט. בינו לבין עצמו יכול אדם להורות מה ייעשה ברכושו לאחר מותו, לשים את הכתוב בין מסמכיו, ולפנינו צוואה כשרה למהדרין שתכובד לאחר מותו. כל מה שיש להקפיד עליו הוא שהכל יירשם בכתב ידו, שיכתוב תאריך ויחתום על המסמך. וכפי שנראה להלן, אף אם שכח לרשום תאריך או לחתום, עדיין קיים סיכוי סביר שצוואתו תאושר".⁴

אולם, חרף פשטותה החיצונית של צוואה בכתב-יד, הקושי המובנה בקביעת גמירות דעת המצווה בצוואה בכתב-יד, הנובע מהיעדר טקסיות ומנגנוני אימות, מצדיק הטלת נטל הוכחה מוגבר על המבקש לקיימה, ביחס לנטל שמוטל על מי שמבקש לקיים צוואה בעדים, בפני רשות או בעל-פה (יתר צורות הצוואה לפי סעיף 18 לחוק הירושה).⁵ אופייה הבלתי פורמלי של צוואה זו, הנערכת לעיתים קרובות ללא ליווי משפטי ומתגלה בין מסמכיו האישיים של המנוח, מעורר קושי מהותי בקביעת גמירות הדעת של המצווה ליצור מסמך משפטי מחייב וסופי. בהיעדר "רגע צוואתי" מובחן וברור (כגון חתימה בפני עדים או רשות) מתעצם הקושי להבחין בין מסמך אקראי ובין מעשה משפטי כבד משקל. בנסיבות אלה החמרת רף ההוכחה אינה אלא תנאי הכרחי למימוש רצונו האמיתי והסופי של המצווה.

רשימה זו תבחן את הנימוקים להטלת נטל הוכחה מוגבר (לצורך הוכחת גמירות דעת המצווה) על המבקש לקיים צוואה בכתב-יד ותדגים מדוע הדבר חיוני להגנה על רצונו האמיתי של המצווה ולמניעת עיוות דין. בתוך כך, אנו נציג ניתוח דסקריפטיבי ייחודי של הסוגיה המלמד כי ההצדקות להחמרה בנטל ההוכחה אינן זרות לדין הנוהג, אלא משתלבות בו ומקבלות בו ביטוי עקבי, גם אם לא תמיד במפורש. על יסוד תשתית זו תפותח הטענה הנורמטיבית שלפיה יש לעגן ולהבהיר את הדרישה לרף הוכחה מוגבר במקרים של צוואות בכתב-יד. לבסוף, הרשימה תציע אמות מידה קונקרטיות ליישום דרישה זו בפועל, באופן שיאפשר לערכאות הדיוניות לאזן בין הצורך בכיבוד רצון המת, מצד אחד, ובין ההגנה מפני מסמכים שאינם משקפים רצון סופי ומגובש, מצד אחר.

פרק א: החסרונות המובנים בצוואה בכתב-יד

צוואה בכתב-יד נשענת על אמיתותו של כתב-היד ועל ההנחה כי אדם כותב את רצונו באופן חופשי ואותנטי.

לצד החסרונות שיידונו להלן, לצוואה בכתב-יד יתרונות משמעותיים המצדיקים את ההכרה בה במשפט. ראשית, היא מאפשרת מימוש בלתי אמצעי ואותנטי של רצון המצווה, ומשמרת את חופש הציווי במובנו המלא, ללא תלות בגורמים חיצוניים או בתיווך מוסדי.⁶ שנית, מדובר באמצעי פשוט, נגיש וזול שאינו דורש ידע משפטי או מעורבות של בעלי מקצוע, ובכך מרחיב את האפשרות של פרטים לממש את רצונם באשר לרכושם.⁷ שלישית, לצוואה בכתב-יד חשיבות מיוחדת במצבי קיצון או מצוקה, שבהם אין אפשרות מעשית לערוך צוואה באחת הדרכים הפורמליות האחרות; במצבים אלה, היא עשויה

4 ראו שילה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 187.

5 על פי ס' 23(א) לחוק הירושה רק שני סוגי אנשים כשרים לצוות בעל-פה והצוואה חייבת להיעשות בפני שני עדים: "שכיב מרע וכן מי שרואה עצמו, בנסיבות המצדיקות זאת, מול פני המוות, רשאי לצוות בעל-פה בפני שני עדים השומעים לשונו".

6 ראו Aubrey G. Smith, *Analyzing Holographic Wills in the Digital Age: Should Florida's Antagonistic Stance Be Liberalized in Light of Other Jurisdictions' Leniency?*, 28 U. FLA. J.L. & PUB. POL'Y 541, 543 (2018).

7 שילה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 187.

להיות האמצעי היחיד שבאמצעותו ניתן להעניק ביטוי לרצונו האחרון של האדם.⁸

ואולם, דווקא מאפיינים אלה עצמם – הפשטות, היעדר התיווך והיעדר הפיקוח – הם שמוליכים חסרונות משמעותיים שיש לתת עליהם את הדעת:

ראשית, היעדר עדים או גורם מאמת: בניגוד לצוואה בעדים, בפני רשות או בעל־פה – שבה קיימת עדות חיצונית למסמך ולנסיבות חתימתו – הרי שבצוואה בכתב־יד אין גורם ניטרלי המאשר את הפעולה. המשמעות של כך ברורה: אין מי שיעיד על מצב המצווה בעת כתיבת הצוואה; אין מי שיאשר שלא הופעל לחץ או השפעה בלתי הוגנת על המצווה; אין גורם שמאמת שהמסמך אכן נכתב ונחתם במועד הנטען. מעבר לכך, בצוואה בכתב־יד נעדר הממד הטקסי שתכליתו לעורר את המצווה להתבונן בכובד ראש במעשיו ולהבין את המשמעויות המשפטיות שלהם.

שנית, קיימת חשיפה גבוהה יותר לזיופים⁹ או לשינויי נוסח במסמך שנכתב בכתב־יד. כתב־יד ניתן להעתקה או לחיקוי, ולעיתים קל להוסיף או לגרוע מילים ממנו, להחליף תאריכים או לבצע תיקונים שלא ניכרים לעין בלתי מקצועית. מאחר שהמסמך נשמר לרוב בביתו של המצווה או בידי קרובים, והוא חסר כל מערכת רישום, תיעוד או בקרה, קשה לעקוב אחר שרשרת הטיפול בו או לוודא שלא נעשו בו שינויים לאחר כתיבתו וחתימתו. על כן, בהיעדר מנגנון בקרה פורמלי – כגון עדים, רשות מאמתת או מסגרת טקסית – הסיכון לעיוות רצונו של המצווה גדל משמעותית בצוואה מסוג זה.

שלישית, קיים קושי לאמת את כתב־היד של המצווה: אומנם ניתן להיעזר במומחים גרפולוגיים,¹⁰ אך חוות דעת מסוג זה אינן ודאיות לחלוטין, ולעיתים קרובות הן שנויות במחלוקת.¹¹ מומחה אחד עשוי להגיע למסקנות סותרות מאלה שהגיע אליהן מומחה אחר בגלל שיטות שונות, טווח טעויות או הטיות קוגניטיביות. יתרה מזו, יש מגבלות טכניות בבדיקות עצמן – בדיקות דיו ונייר, זיהוי שחזורים או תמורות בטקסט.¹²

ביטוי לחסרונות הטמונים בצוואה בכתב־יד ולמתח הקיים בינם ובין הפשטות והקלות שבעריכת צוואה כזו ניתן למצוא גם בעניין קרביס:

"לא בכדי מציין המלומד ש'שילה כי קיים יחס אמביוולנטי כלפי צוואה בכתב יד (שילה, עמ' 187–190). מחד, יש הרואים בצוואה מן הסוג האמור כדרך הזולה, הפשוטה והקלה ביותר להבעת רצונו של אדם בנוגע למה שיעשה ברכושו לאחר מותו... מאידך, הובע לא אחת החשש שמא פתקים שונים אשר יימצאו בעיזבוננו של המנוח יאשרו כצוואה, וזאת אף אם האחרון כלל לא גמר אומר לצוות את רכושו לאדם אחר. כך, לעיתים אין זה ברור אם אותן תרשומות אישיות שכתב המנוח בינו לבין עצמו הגיעו לדרגה של צוואה ממש או שמא

8 ראו Stephen Clowney, *In Their Own Hand: An Analysis of Holographic Wills and Homemade Willmaking*, 43 REAL PROP., TR. & Est. L.J. 27, 28, 30–31, 37 (2008).

9 לעמדה אחרת ראו שילה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 188: "הטענה של המצדדים בצוואות בכתב יד אומרת שכתב יד של אדם המשתרע על צוואה כולה, איננו ניתן לזיוף...". ראו גם Smith, לעיל ה"ש 6, בעמ' 543: "[A]nd because it is difficult to copy another's handwriting and or signature...".

10 אין חולק כי מקצוע הגרפולוגיה הגיע לדרגת "מדע שימושי ממש" (ראו, למשל, ע"א 4175/12 **תעשית אבן וסיד בע"מ נ' גדיר**, פס' 18 (והאסמכתה הנזכרת שם) (אר"ש 10.3.2014)).

11 ראו, למשל, ת"ע (משפחה נצ') 33239-03-18 **פלונית נ' אלמונית**, פס' 33 (אר"ש 28.1.2020): "השוואת כתבי יד הינו תחום פסאודו – מדעי לכל היותר הגובל באמנות. אין הכשרה פורמלית לעיסוק בכך. אין תואר אקדמי בתחום. אין ביסוס תיאורטי תקף ואין רישוי לכך. למעשה כל אדם העוסק בתחום יכול לכנות עצמו מומחה... למעשה, דווקא השכנוע העצמי של המומחית מטעם המתנגדת כי מדובר בזיוף אל מול יתר העובדות מלמד על חוסר הבסיס והיעדר המהימנות והתקפות של חוות דעתה". ראו גם ת"ע (משפחה אשד) 31404-10-20 **א"ק נ' האפוסטרופוס הכללי במחוז דרום משרדי ממשלה**, פס' 48 (אר"ש 9.12.2022): "בנסיבות האמורות ובשעה שלפני לא מונחת חוות הדעת לבדה, אלא מכלול של עדויות וראיות ולנוכח המגבלות שיש בעצם ההסתמכות על מדע לא מדויק, כדוגמת חוות דעת לניתוח כתב יד, מצאתי כי לא נסתרה החזקה שהמנוח אכן חתם על הצוואה בעצמו כפי שדורש הדין".

12 לפירוט נוסף על אודות הקשיים שבעריכת צוואה בכתב־יד, ראו דבריו של השופט שוחט בספרו, לעיל ה"ש 1, בעמ' 37–40, בין היתר לגבי היעדרם של מנגנוני בקרה שונים הקיימים בצוואות אחרות, אשר אמורים למנוע התערבות חיצונית בה, לרבות הממד הטקסי שאמור להעמיד את המצווה הן על הרצינות שבה עליו להתייחס לפעולה המשפטית שאותה הוא מבצע והן על השפעותיה האפשריות.

הן הינן בגדר בקשה והבעת משאלה גרידא. עוד נטען, כי צוואה בכתב יד ניתנת לזיוף ביתר קלות, וכן כי צוואה מן הסוג האמור נעדרת את כל אותם המנגנונים הקיימים בצוואות אחרות שנועדו לשמור אותה מפני התערבות חיצונית, דוגמאת הפעלת לחץ פסול על המנוח. לבסוף טוענים המתנגדים, כי צוואה מן הסוג האמור חסרה את המימד הטקסי, שתכליתו הינה, בין היתר, לגרום לכותב הצוואה לחשוב היטב על מעשיו ועל השלכותיהם.¹³

פרק ב: עקרונות יסוד המצדיקים החמרה בנטל ההוכחה המוטל על מבקש הקיום של צוואה בכתב יד

החסרונות המובנים בצוואה בכתב יד, שעליהם עמדנו לעיל, מעוררים קושי בראי עקרונות היסוד של דיני הירושה, ומצדיקים החמרה בנטל ההוכחה (לצורך הוכחת גמירות הדעת של המצווה) המוטל על מבקש קיום הצוואה, בפרט כאשר מדובר בצוואה בכתב יד.

ראשית, "רצון המת" כערך עליון בדיני ירושה: המערכת המשפטית שואפת לממש את רצונו האוטנטי של המצווה (סעיף 25(א) לחוק הירושה), תוך הכרה בכך ש"הצוואה היא מעשה אישי" שאין לבצעו אלא על ידי המצווה עצמו (סעיף 28 לחוק). משום שהמנוח אינו יכול להתייצב ולהבהיר את נסיבות כתיבת הצוואה, נדרש רף הוכחה גבוה יותר כאשר המסמך הוא צוואה בכתב יד שאינו נהנה מאימות פורמלי. הדגש על שמירת רצונו של המצווה אינו רק ביטוי לפרקטיקה השיפוטית המודרנית, אלא גם משקף את ההבנה העמוקה של בית המשפט העליון כי בדיני צוואות, בניגוד לדינים אחרים, החלטתו ורצונו של המצווה הם שקובעים את התוצאה – ואין להסתמך על רצון או אינטרס של אחרים.

יפים לענייננו הדברים שנקבעו על ידי בית המשפט העליון בעניין **לבי**:

"...והרי בעניינה של הורשה (ודומה לה מתנה) המצווה הוא לעצמו: **רצונו – ורצונו בלבד – הוא שיכריע**. אכן, בכל שאר ענפי משפט שהזכרנו יש זיקת גומלין – אם תרצה: מגע ומשא, במובנו הרחב של המושג – בין שניים (או יותר): כך בחוזים, כך בעשיית עושר ולא במשפט, כך בנזיקין וכך במשפט העונשין. ואילו במשפט הצוואות המצווה הוא לעצמו: הוא לא השלה איש, ואיש לא הסתמך – ולא רשאי היה להסתמך – על מעשה צוואה שיעשה; הוא לא הזיק לאיש; אין הוא מחזיק תחת ידו רכושו של הזולת; **והרי רצונו – ורצונו בלבד – הוא שיכריע**..."¹⁴

שנית, איזון בין אוטונומיה למניעת ניצול: החוק מכיר בזכותו של אדם להחליט כיצד יחולק רכושו (סעיפים 2, 25(א), 27 ו-40 לחוק הירושה).¹⁵ לצד זאת קיימת חובה להגן על המצווה מפני ניצול, לחץ, תחבולה או זיוף (סעיף 30(א) לחוק) – סכנות שהסיכון להתממשותן עשוי להיות משמעותי יותר בצוואות בכתב יד, בהשוואה לצוואות אחרות שבהן קיימים מנגנוני פיקוח ואימות פורמליים. לכן, הנטל המוגבר המוטל על מי שמבקש לקיים צוואה בכתב יד נועד להבטיח שהאוטונומיה של המצווה תישמר מבלי לפגוע בצורך להגן עליו.

שלישית, שמירה על יציבות וביטחון משפטי: קיום צוואה שקיימים ספקות ממשיים באשר לאוטנטיות שלה או באשר לכך

13 עניין **קרביס**, לעיל ה"ש 3, בפס' 8 (ההדגשות הוספו).

14 ע"א 1212/91 **קרן לבי נ' בינשטוק**, פ"ד מח(3) 722, 705 (1994) (ההדגשות הוספו).

15 הסיפה של ס' 2 לחוק הירושה מגדירה שצוואה גוברת על ירושה על-פי דין; ס' 25(א) לחוק מעגן את הדרישה לקיום "רצונו החופשי והאמיתי של המצווה"; ס' 27 לחוק מעגן את "החופש לצוות"; ס' 40 לחוק מכיר בחופש המצווה לקבוע את זהות היורשים ואת היקף ומהות הרכוש שיוריש.

שהיא משקפת את רצונו האמיתי והסופי של המצווה, עלול לפגוע במערכת היחסים במשפחה, באמון הציבור ובמערכת המשפט. הדרישה לנטל מוגבר לגבי צוואות בכתב יד מפחיתה את הסיכון לפסקי דין המבוססים על מסמכים מפוקפקים שנוצרים בסביבה שאינה מבוקרת. כפי שמציין פרופ' ברק, תפקידו של בית המשפט בדיני צוואות הוא להגשים את אומד דעת המצווה, וסטייה מעיקרון זה עלולה לפגוע באמון הציבור בשפיטה.¹⁶

רביעית, נטל ההוכחה המוגבר כמנגנון לאיזון ראייתי: ניתן לראות את הטלת הנטל המוגבר על מבקש קיום צוואה בכתב יד גם כהתאמה מערכתית שמטרתה לאזן בין הצדדים; לא כהכבדה דווקא על מבקש הקיום אלא כהקלה יחסית על המתנגד, המצוי מלכתחילה בעמדת נחיתות ראייתית מובנית כאשר מדובר בבקשה לקיום צוואה בכתב יד. בניגוד לצוואות בעדים או בפני רשות, שבהן קיימים מנגנוני אימות חיצוניים המאפשרים למתנגד לבחון את נסיבות עריכת הצוואה ולבסס טענות פגם (כגון עדות עדים, מסמכים רשמיים או רישום פורמלי), בצוואה בכתב יד אין למתנגד כל מקור חיצוני אובייקטיבי שיכול לשמשו לצורך הפרכת המסמך. לפיכך, הדרישה המופנית כלפי מבקש הקיום להציג תשתית ראייתית כבדה וברורה אינה אלא תיקון של פער מהותי מובנה – פער שמקורו בכך שהצוואה מתהווה בין המצווה לבין עצמו, ללא עדים, ללא תיעוד וללא כל מבנה טקסי שיכול לספק אינדיקציות חיצוניות.

במובן זה, נטל ההוכחה המוגבר אינו בגדר עונש על מבקש הקיום אלא מנגנון הנועד לנטרל את היתרון הראייתי הבלתי הוגן שהיה נוצר אילו די היה בהצגת המסמך הכתוב לצורך אישור קיום הצוואה. אם לא תוטל חובה להוכיח באופן משכנע את גמירות הדעת ואת אותנטיות הצוואה בכתב יד, המתנגד היה נדרש להתמודד עם מסמך שעל פניו תקף על פי הדרישות הצורניות הפורמליות בחוק הירושה, אך חסר כל מנגנון אימות – מצב שמייצר אישויון דיוני וראייתי. לכן, הטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש הקיום של צוואה בכתב יד מאזנת אפוא את ההליך ומבטיחה כי שתי העמדות תיבחנה על בסיס תשתית ראייתית הוגנת ומקסימלית.

חשוב להדגיש כי החלת נטל הוכחה מחמיר על מבקש קיום צוואה בכתב יד – או לחלופין, הקלה בנטל על המתנגד לקיומה – אינה מבקשת לפגוע בלגיטימיות של צוואות בכתב יד כאחת מצורות הצוואה המוכרות בדין הישראלי, ואף אינה מבקשת להרתיע את הציבור מעריכתן. עם זאת, אין להתעלם מכך שהחמרה ראייתית מסוג זה מבטאת מידה פחותה של אמון מוסדי בצוואות בכתב יד, בהשוואה לצוואות הנהנות ממנגנוני אימות וטקסיות פורמליים. התכלית של החמרה נעוצה בראש ובראשונה בצורך להתמודד עם מקרים רגישים, מפוקפקים או מורכבים, בעיקר כאשר מדובר בעיזבונות משמעותיים, או בעלי ערך כלכלי ניכר, או במצבים שבהם הנסיבות מעידות כי מצוים היו אמורים להיעזר בגורם מקצועי או לבחור בצורות צוואה פורמליות ומאומתות. החמרה זו מכוונת למקרים שבהם הסיכון לשימוש מניפולטיבי במסמך כתוב, או לעריכתו תחת לחץ או מצב קוגניטיבי בעייתי, הוא גבוה.

מנגד, אין המדובר במהלך שנועד למנוע מאדם פשוט – בעל נכס יחיד, חסכון צנוע או דירת מגורים אחת – לערוך צוואה נגישה וזולה ללא צורך בעורך דין או בהשקעת עלות כספית. שהרי גם החמרה פורמלית יתר על המידה עלולה לסכל במקרים מסוימים את רצונו האמיתי של המצווה.¹⁷ לפיכך, ההסדר הנורמטיבי המוצע ברשימה זו אינו מכוון לפגוע דווקא באותה אוכלוסייה המבקשת לחסוך עלויות ולערוך צוואה בדרך פשוטה וישירה, אלא להבטיח כי במקרים המתאימים שבהם מתעוררת מחלוקת אמיתית – במיוחד כאשר מדובר בהורשה של נכסים רבים או במצבים שבהם הנסיבות מעלות חשש – בית המשפט יוכל לבחון את המסמך בזהירות הנדרשת.

בהקשר זה, עוצמת הנטל הראייתי הנדרש ממבקש הקיום אינה אחידה אלא נגזרת מנסיבות העניין. כך, בין היתר, עשויים

16 אהרן ברק **פרשנות במשפט** כרך חמישי: פרשנות הצוואה 45–46 (2001).

17 ראו Bridget J. Crawford, *Wills Formalities in the Twenty-First Century*, 2019 Wis. L. Rev. 269, 291.

להישקל היקף העיזבון וטיבו; מורכבות ההוראות בצוואה; קיומם של יחסים טעונים בין המצווה לבין הנהנים; קיומן של אינדיקציות מוקדמות להשפעה בלתי הוגנת או לפגיעה בכשירות; ובחינה אם מתקיימים פערים בין תוכן הצוואה ובין דפוסי ההתנהלות הידועים של המצווה.

ככל שמצטברים יותר סימני אזהרה מסוג זה כך מתחדד הצורך בהצגת תשתית ראייתית רחבה ומשכנעת יותר;¹⁸ ואילו בהיעדרם – עשויה להידרש תשתית מצומצמת יותר. בדרך זו ניתן לשמר את עקרונות הפשטות והנגישות של צוואה בכתב יד, מבלי לוותר על הערך העליון שביסוד ההגנה הנדרשת על רצונו האמיתי של המצווה.

פרק ג: פסיקת בתי המשפט – מגמה של זהירות יתרה לגבי צוואה בכתב יד

הלכה פסוקה מלפני כ-60 שנה שלפיה בבקשה לקיום צוואה שנעשתה בעל-פה "יש צורך בראיות חזקות",¹⁹ וכפי שנראה ברשימה זו, הלכה זו חלה ביתר-שאת – ומקל חומר – לגבי צוואה בכתב יד.

בית המשפט העליון עמד על הצורך הזה בעניין פלדמן בפסק דין קצר וברור (האוהזו כמחצית העמוד), והסביר כי:

"טעמיה של הלכה זו מובנים באשר יש צורך להבטיח כי אכן אותם דברים המיוחסים למנוח כדברי צוואתו אמנם נאמרו על-ידיו, וכי מה שאמר נאמר על-ידיו בשעה שהיה שפוי בדעתו וללא לחץ כלשהו. הלא אין אפשרות לשמוע את בעל הדברים עצמו שהרי הוא הלך לעולמו ואין מי שיוכל להכחיש או להסביר את דבריו ולהכחיש את גירסת העדים ובמצב דברים זה נוצרת האפשרות לאנשים בלתי-הוגנים להביא עדויות שקר בתקווה שלא יוכחשו. מסיבה זו, על בית-המשפט להיזהר משנה זהירות ולברוק היטב אם אכן ניתן לסמוך על העדים המעידים על הצוואה שנעשתה בעל-פה".²⁰

והנה, שלושים שנה לאחר מכן, שב בית המשפט העליון (השופט לוי, בהסכמת הנשיא ברק) על הלכה זו בעניין חנוכה,²¹ שבו נקבע כי בית המשפט קמא היה רשאי לקבוע כי מחומר הראיות שהונח בפניו מתעורר ספק ממשי בדבר גמירת דעתה ורצונה של המנוחה לצוות את רכושה. השופט טירקל, אף שהיה בדעת מיעוט (כי סבר, בנסיבות שם, שדווקא אין מקום לספק בדבר אמיתותה של הצוואה בעל-פה, לרבות גמירות דעת המנוחה), ציין באוביטר – לגבי צוואות בכתב יד – כי:

"יצוין כי בסעיף 25(ב) לחוק, שעניינו צוואה בכתב יד, נכללה דרישה מפורשת – שלא נכללה בסעיף 25(א) שעניינו גם צוואות בצורות אחרות – "...בדבר גמירת דעתו של המצווה...". דומה כי טעמה של הדרישה בכך שצוואות בצורות אחרות, כמו צוואה בעדים, צוואה בפני רשות וצוואה על-פה, יש בעשייתן מידה של טקסיות ורשמיות המעידה על רצינותו של המעמד ועל גמירת-דעתו של המצווה. לפיכך לא הוזכר לגביהן הצורך בגמירת-הדעת במילים מפורשות. אולם בצוואה בכתב יד – שמן הסתם נכתבת על-ידי המצווה בינו לבינו ושלא במעמד טקסי ורשמי – היה צורך בדרישה מפורשת... ואולי ניתן ללמוד מכך שנטל הוכחתה של גמירת-הדעת בצוואה בכתב יד כבר מנטל הוכחתה של גמירת-הדעת בצוואות בצורות אחרות, שהוא קל יותר".²²

18 ראו בהקשר זה Emily Robey-Phillips, *Reducing Litigation Costs for Holographic Wills*, 30 QUINNIPIAC PROB. L.J. 314 (2017). המציעה לצמצם את איהודאות הראייתית הכרוכה בצוואות בכתב יד באמצעות קביעת חזקות ואינדיקציות המלמדות על גמירות דעת של המצווה.

19 ע"א 138/64 פלדמן (שורץ) נ' טריפמן, פ"ד כ(2) 419, 420 (1966) (להלן: עניין פלדמן).

20 שם (ההדגשה הוספה).

21 ע"א 9200/99 חנוכה נ' האפוטרופוס הכללי, פ"ד נו(3) 801 (2002).

22 שם, בסיפה של פס' 3 לפסק הדין של השופט טירקל (ההדגשות הוספו).

יש לציין כי אף שהשופט טירקל היה בדעת מיעוט בעניין חנוכה, אין בכך כדי לפגוע במשקלם של דבריו לגבי נטל ההוכחה המוגבר הנדרש לגבי צוואות בכתב יד (ואכן, דעת הרוב בפסק הדין לא הסתייגה מדבריו אלה). למעשה, הקביעה שלו (באוביטר, כאמור) בדבר הצורך בנטל הוכחה מוגבר לגבי צוואה בכתב יד אינה אלא תיאור הדין המתחייב והמתבקש: צוואה בכתב יד, הנכתבת על ידי המצווה בינו לבינו, נעדרת מידה של טקסיות או אימות פורמלי, ולכן מחייבת רף ראייתי גבוה יותר להבטחת גמירות דעת המצווה.²³ זה דבר מובן מאליו.

1. במאמר מוסגר: התפתחות סעיף 25(ב) לחוק הירושה

לפני תיקון מס' 11 לחוק הירושה משנת 2004, סעיף 25(ב) לחוק הירושה (שנוסף בשנת 1985 בתיקון מס' 7) קבע במפורש כי בית המשפט רשאי לקיים צוואה בכתב יד ("לא היה לבית המשפט ספק באמיתותה של צוואה בכתב יד ובדבר גמירת דעתו של המצווה, רשאי הוא, בנסיבות מיוחדות, לקיימה אף בהיעדר חתימה או תאריך כנדרש בסעיף 19").²⁴ דרישה מפורשת זו ל"גמירת דעתו של המצווה" נכללה רק לגבי צוואה בכתב יד, ולא בסעיף 25(א) שחל על צוואות אחרות. כפי שהסביר השופט טירקל בפסק הדין בעניין חנוכה, ההיגיון מאחורי ההבחנה הזו היה שצוואות אחרות (כגון צוואה בעדים, בפני רשות או בעל-פה) כללו מידה של טקסיות ורשמיות שהעידה על רצינות המעמד ועל גמירת דעתו של המצווה, ולכן לא נדרש לגביהן אזכור מפורש של יסוד גמירת הדעת. לעומת זאת, צוואה בכתב יד, הנכתבת לרוב בידי המצווה בינו לבינו, הצריכה דרישה מפורשת זו.²⁵

חשוב להדגיש כי העובדה שנוסחו של סעיף 25(ב) לחוק הירושה השתנה לאחר תיקון מס' 11 בשנת 2004, אינה פוגעת במסקנה מושא רשימה זו שלפיה צוואה בכתב יד מחייבת הטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש קיום הצוואה. אכן, בעבר, הסעיף כלל במפורש דרישה "בדבר גמירת דעתו של המצווה", כלומר שבית המשפט יוכל לקיים צוואה בכתב יד רק אם נוכח שהמסמך משקף את רצונו האמיתי של המצווה. בתיקון משנת 2004 לא נעלמה דרישה זו אלא שולבה והורחבה. כיום מטיל סעיף 25(א) לחוק על בית המשפט את החובה לבדוק באופן כללי כי אין ספק שהצוואה משקפת את רצונו החופשי והאמיתי של המצווה בכל סוגי הצוואות. עם זאת, גם לאחר תיקון מס' 11, צוואה בכתב יד נותרה חשופה יותר לספקות לגבי אותנטיות המסמך וכשירות המצווה, משום שהיא נעשית בדרך שאינה טקסית ואינה מלווה בעדים או גורמים מאמתים. במילים אחרות, החוק הרחיב את העיקרון לכל סוגי הצוואות, אך בשל המאפיינים המיוחדים של צוואות בכתב יד – חוסר טקסיות, היעדר עדים, קלות זיוף – המסקנה כי נדרש נטל הוכחה מוגבר כלפי מי שמבקש לקיימן לא רק שנתרת בתוקף, אלא נגזרת באופן ישיר מהמבנה הנורמטיבי של החוק לאחר תיקונו.

2. יישום פסיקתי לאחר תיקון החוק

אכן, בפסיקת בתי המשפט לענייני משפחה לאחר התיקון – ההיגיון המתואר נשמר, והדגש בצורך בנטל הוכחה מוגבר בצוואות בכתב יד ממשיך לעמוד בלב ההכרעה.

כך, למשל, בעניין פלונית (2021) קבע בית המשפט לענייני משפחה בראשון לציון (סגן הנשיאה פישר), בהסתמך על חוות דעתו של השופט טירקל, כי ב"ע"א 9200/99 חנוכה נ' האפוטרופוס הכללי, פ"ד נו(3) 801 נקבע כי נטל ההוכחה של גמירות

23 ראו בהקשר זה גם עניין קריביס, לעיל ה"ש 3, בפס" 9. השופט ג'ובראן אומנם אינו משתמש במונח "נטל הוכחה מוגבר", אך החששות שעליהם הוא מצביע, הם אותם שיקולים המצדיקים, לשיטתנו, את החמרת הנטל הראייתי המוטל על מבקש קיום צוואה בכתב יד.

24 ס' 4 לחוק הירושה (תיקון מס' 7), התשמ"ה-1985, ס"ח 80, 80; ס' 1 לחוק הירושה (תיקון מס' 11), התשס"ד-2004, ס"ח 313, 313.

25 עניין חנוכה, לעיל ה"ש 21, בפס" 3 לפסק הדין של השופט טירקל.

דעת בצוואה שבכתב יד הוא נטל הוכחה כבד יותר מאשר בצוואות אחרות.²⁶ הגם שהיה ראוי לציין כי מדובר בקביעתו של השופט טירקל (דעת יחיד מבחינה פורמלית) ולא בפסיקת ההרכב כולו (אף שיתר חברי ההרכב לא הסתייגו מקביעה זו, כאמור), דומה שאין חולק כי זו הקביעה המשפטית הנכונה שמשקפת את הדין. סגן הנשיאה פושר המשיך וקבע כי "המבחן לקיומה של גמירות דעת בצוואה בכתב יד הוא מבחן חיזוני-אובייקטיבי, ועל מנת להוכיח כי התקיימה גמירות דעת, יש לבחון האם התקיימו שלושת התנאים שנמנו לעיל, היינו צוואה שנכתבה בכתב ידו של המנוח ועליה תאריך וחתמתו של המצווה. התקיימותם של תנאים אלו מצביעים על גמירות דעת".²⁷

עם זאת, דומה כי אין לפרש דברים אלה כמלמדים כי די בעמידה בתנאים הפורמליים של כתב-יד, תאריך וחתמה כדי להוכיח את רצונו האמיתי של המצווה. אומנם בדברי ההסבר לחוק הירושה הודגש כי החוק "מתרחק מפורמליות נוקשה" ומעדיף את "אומד דעתו של המצווה",²⁸ אולם גישה זו אינה יכולה לחול מקום שבו קיים פוטנציאל מובנה לניצול לרעה של מאפייניה הפורמליים של צוואה בכתב-יד. לשיטתנו, לכל היותר מדובר באינדיקציה חיזונית בלבד לגמירות דעת, נקודת התחלה שמסייעת לבית המשפט בהערכת המסמך, אך אינה מחליפה את הצורך בבחינה מעמיקה של כוונת המצווה, כשירותו הקוגניטיבי והיעדר השפעה בלתי הוגנת. בפועל, בשל המאפיינים הייחודיים של צוואות בכתב-יד הניתנים למניפולציה על ידי מי שמבקש לקיים צוואה בכתב-יד – היעדר עדים או גורם מאמת ניטרלי, חשיפה לזיופים והיעדר הממד הטקסי – נקבע בפסיקת הערכאות הדיוניות כי על מי המבקש לקיים צוואה כזו מוטל נטל הוכחה מוגבר,²⁹ שיש לתרגמו להבאת ראיות נוספות, כגון חוות דעת מומחה לכתב-יד, עדויות על נסיבות כתיבתה של הצוואה והוכחת חופש רצון המצווה. בכך נשמר איזון בין ההערכה האובייקטיבית של המסמך לבין ההגנה על רצונו האמיתי של המצווה.

באופן זה פסק בית המשפט לענייני משפחה בחיפה (השופט צ'יזיק) בעניין **פלונית** (2024), בין היתר בהסתמך על פסיקתו של סגן הנשיאה פושר, כי:

"נטל ההוכחה הנדרש לצורך הוכחת גמירות דעת בצוואה אשר נערכת בכתב יד הוא נטל הוכחה כבד יותר מאשר בצוואות אחרות, משום שבשונה מצוואה בעדים ובצוואה בפני רשות וצוואה שבעל-פה, שיש בעשייתן מידה של טקסיות ורשמיות המעידה על רצינותו של המעמד ועל גמירת-דעתו של המצווה, הרי שצוואה בכתב יד נעשית מטבע הדברים בין האדם לבין עצמו, ואינה נערכת במעמד טקסי ורשמי, כך שנטל הוכחתה כבד יותר מאשר ביתר צורות עריכת הצוואה".³⁰

במאמר מוסגר נציין כי לפני ההלכה שנפסקה בעניין **חנוכה** הביעה השופטת וסרקרוג בעניין **לביא (לייבה)** את העמדה המנחה שלפיה:

"אם אמנם מתקיימות הדרישות המינימליות של צוואה בכתב-יד, דרישות שיש בהן להוביל למסקנה כי אכן מדובר במסמך שהוא צוואה אמיתית, הבאה להעיד על גמירות דעתו של המצווה, הרי שבמקרה כזה יועבר הנטל לבעל הדין הטוען כנגד תוקפה של הצוואה ולמי שמתנגדים לקיימה".³¹

אף שהשופטת וסרקרוג קבעה כי משעה שמתקיימות הדרישות המינימליות (הפורמליות) של צוואה בכתב-יד עובר הנטל למתנגד, אין בדבריה כדי לשלול את ההצדקה המובנית להטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש הקיום מלכתחילה. קביעתה

26 ת"ע (משפחה ראשל"צ) 60360-08-20 **פלונית נ' האפורטופוס הכללי במחוז תל-אביב**, פס' 10 (אר"ש 1.2.2021) (להלן: עניין **פלונית** (2021)).
ראו גם שלומי נרקיס **נטלי הוכחה בדיני צוואות** 27–26 (2024).

27 עניין **פלונית** (2021), לעיל ה"ש 26, בפס' 11.

28 דברי ההסבר להצעת חוק הירושה, התשי"ח-1958, ה"ח הממשלה 212, 235.

29 עניין **חנוכה**, לעיל ה"ש 21.

30 ת"ע (משפחה חי) 27404-01-23 **פלונית נ' האפורטופוס הכללי מחוז חיפה והצפון**, פס' 56 (אר"ש 8.12.2024) (ההדגשה הוספה).

31 ה"פ (מחוזי חי) 331/94 **לביא (לייבה) נ' לייבה**, פס' 13 (נבו 1997.8.7) (ההדגשה הוספה).

של השופטת וסרקרוג עוסקת בשאלה הדיונית מי נושא בנטל השכנוע לאחר שהונחה תשתית בסיסית לקיומה של צוואה אך אינה נוגעת כלל לעוצמת הראיות הנדרשות ממבקש הקיום לשם הנחת אותה תשתית (על כך נרחיב להלן). רשימה זו תומכת בגישה שלפיה אף אם לאחר הנחת התשתית הראשונית הנטל עובר למתנגד כשיטתה של השופטת וסרקרוג – בשל מאפייניה המיוחדים של צורת צוואה זו – היעדר עדים, היעדר טקסיות והיעדר מנגנוני אימות – הנטל המוטל על המתנגד לקיום צוואה בכתביד הוא מטבעו קל יחסית: די לו להצביע על אינדיקציות מהימנות הפוגמות באזורי הכשל המוכנים של צורת צוואה זו כדי לערער את התשתית שהציג המבקש. לעומת זאת, מבקש הקיום נותר זה הנדרש לשכנע ברמת הוכחה גבוהה בקיומה של גמירות דעת ובהיעדר פגמים בצוואה. כך נשמר האיזון הראייתי בין מבקש הקיום למתנגד (גם על כך נרחיב להלן).

מגמה זו מקבלת ביטוי גם בפסיקה עדכנית מהעת האחרונה של השופט ברינגר, שבה בוטלה צוואה בכתביד.³² בית המשפט תהה, בין היתר, מדוע אישה אמידה, המוקפת עורכי דין, בחרה לערוך דווקא צוואה בכתביד במקום להסתייע בליווי משפטי מקצועי:

"כאמור, מדובר באישה עשירה מאוד, שרגילה לעבוד עם עו"ד, שבאותה עת ממש מיוצגת ע"י עו"ד שעוסקת ממש בתחום הזה... עוה"ד כל כך נגישים לה, ודווקא את הצוואה הזו בחרה המנוחה לעשות בכתב יד ולא בצורה מסודרת יותר, תוך היוועצות בעו"ד שזה מקצועו. אמנם נכון, אין מניעה על פי חוק לערוך צוואה בכתב יד. אין גם מניעה לנהל הליך משפטי ללא ייצוג מקצועי של עו"ד, אבל רצוי ואף מומלץ מאוד למי שידו משגת, לשכור שירותיו של עו"ד מקצועי שייטיב לייצגו ולייעץ לו".³³

משנקבע כי על מבקש הקיום של צוואה בכתביד מוטל נטל הוכחה מוגבר (כלומר הצורך להוכיח את גמירות דעת המצווה), מתחדדת השאלה המעשית כיצד עליו לעמוד בנטל זה. לכך נקדיש את הפרק הבא.

פרק ד: היבטים מעשיים – כיצד עומדים בנטל הוכחה הגבוה בצוואה בכתב

יד

כמוסבר לעיל, צוואה בכתביד מחזיקה ביתרונות של פשטות ונגישות, אך באותה עת חסרה מנגנוני אימות פורמליים, דבר שמחייב הטלת נטל הוכחה מוגבר על המבקש לקיים אותה. על מנת לממש את צוואתו של המצווה ולצמצם את הסיכון לפסילת הצוואה, מומלץ לנקוט צעדים מעשיים שמחזקים את אמינות המסמך ומסייעים לעמוד בנטל הוכחה.

תמיכת הבקשה לקיום צוואה בחוות דעת מומחה לכתביד: מומלץ להיעזר במומחה גרפולוגי מוסמך, שיבחן את כתביהד ויאשר את התאמתו למסמכים אחרים שנכתבו על ידי המצווה. עם זאת, וכפי שפירטנו בפרק א לעיל, חוות דעת גרפולוגית אינה חפה ממגבלות ואינה מהווה ראיה מכרעת כשלעצמה. משקלה נגזר מהשתלבותה במכלול הראיות בתיק, והיא עשויה לתרום לביסוס אמינות המסמך כאשר היא נתמכת בראיות נוספות. בהתאם לדין, חוות דעת מומחה אינה מחליפה את שיקול דעתו של בית המשפט, אלא נשקלת לצד יתר הראיות שבפניו.³⁴

הפקדת הצוואה אצל הרשם לענייני ירושה: לצד השימוש באמצעים ראייתיים, כגון חוות דעת גרפולוגית, ניתן להיעזר גם

32 ת"ע (משפחה ת"א) 29565-06-19 **פלוגית נ' האפורטופוס הכללי במחוז תלאביב** (פסקדין 26.3.2026).

33 שם, בפס' 56.

34 קרן רווח על קרצו של דיו: גרפולוגיה משפטית וזיהוי זיופים 100 (2015). ראו גם ע"א 5293/90 **בנק הפועלים בע"מ נ' שאול רחמים בע"מ**, פ"ד מז(3) 263, 240 (1993).

במנגנון סטטוטורי הקבוע בחוק הירושה – הפקדת הצוואה אצל הרשם לענייני ירושה. הפקדה כאמור מבטיחה כי הצוואה תישמר במאגר ממלכתי מאובטח, ומקימה בהתאם לסעיף 21 לחוק הירושה חזקה של ראייה לכאורה לאמיתות הצוואה ולמועד עריכתה. עם זאת, יש להדגיש כי מנגנון זה מספק מענה בעיקר לקשיים במישור האוטנטיות של המסמך, אך אין בו כשלעצמו כדי לתת מענה מלא לשאלות הנוגעות לגמירות דעתו של המצווה, לכשירותו או להשפעה בלתי הוגנת. לפיכך, גם כאשר צוואה הופקדה כדין, אין בכך כדי לייתר את הצורך בהצגת תשתית ראייתית משלימה במקרים המתאימים.

הבאת ראיות לנסיבות עריכת הצוואה: תיעוד ההקשר שבו נכתבה הצוואה מסייע להראות כי היא משקפת את רצון המצווה האמיתי. ראיות כאלה יכולות לכלול: תיעוד התנהלות המצווה בתקופה הרלבנטית, עדויות של קרובים או אנשים שהיו עימו בקשר רציף, מידע על היחסים בין המצווה לנהנים המיועדים בצוואה והצגת מניע סביר לעריכתה.

הוכחת כשירות קוגניטיבית: חשוב להראות כי המצווה היה צלול דעת בזמן עריכת הצוואה. ניתן להיעזר במסמכים רפואיים המעידים על מצבו הקוגניטיבי ועדויות של מקורבים המזהים את מצבו ומסבירים את כושרו לקבל החלטות בזמן עריכת הצוואה או בסמוך ככל הניתן.

הוכחת היעדר השפעה בלתי הוגנת: יש להציג ראיות לכך שהצוואה נערכה מרצון חופשי וללא לחץ, איום, מניפולציה או תלות יוצאת דופן בין המצווה לבין הנהנים. ראיות אלו יכולות לכלול תיאורים של נסיבות כתיבת הצוואה, עדויות של עדים בלתי תלויים ותיעוד נוסף, כגון סרטון קצר שבו המצווה מצהיר על רצונו החופשי ומסביר את תוכן הצוואה.

אחת הדרכים האפשריות היא עידוד מצויים לבצע תיעוד וידאו קצר, רצוי בזמן הכתיבה או בסמוך לה, שבו המצווה מציג את המסמך, מאשר כי כתב אותו מרצונו החופשי, מסביר את תוכנו (בין אם על דרך הקראתו ובין אם בדרך אחרת) ומצהיר על כשירותו ומודעותו למעשיו. הקלטה כזו אינה מטילה נטל בירוקרטי או כלכלי משמעותי על המצווה, אך היא עשויה להפחית באופן ניכר את החשש לזיוף, להשפעה בלתי הוגנת או לעריכת המסמך תחת תנאים שאינם משקפים רצון חופשי. יצוין כי בהצעת חוק דיני ממונות, אשר טרם אושרה בכנסת, נכללה גם האפשרות לערוך צוואה ב"הקלטה חזותית" (כדרך חמישית לעריכת צוואה).³⁵

תיעוד וידאו מספק לבית המשפט כלי עזר משמעותי בעת בחינת גמירת הדעת והאותנטיות של הצוואה, מבלי לשלול את האפשרות לערוך צוואה בכתב באופן פשוט ונגיש. עם זאת, יש להקפיד על זהירות עקב מהפכת הבינה המלאכותית והסיכונים לזיופים חזותיים וקוליים מתוחכמים. בהקשר זה חשוב להדגיש כי הסיכון הטכנולוגי אינו מוגבל לתיעוד חזותי בלבד. ההתפתחויות בתחום הבינה המלאכותית מאפשרות כיום גם סינתזה מדויקת של כתב-יד אנושי, עד כדי יצירת מסמכים הנחזים להיות אותנטיים, אף שלא נכתבו על ידי המצווה. יכולות אלה מעצימות את החשש מפני זיוף צוואות בכתב-יד, ומחדדות עוד יותר את הצורך בבחינה ראייתית קפדנית ובהטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש הקיום.³⁶

עמד על כך השופט זגורי בעניין מנור:

"חשש זה במקומו הוא ויש לצפות כי הפסיקה (ובוודאי הטכנולוגיה) תפתח כללים חדשים בכל הקשור לקבילות סרטונים זאת נוכח כניסת טכנולוגיית הבינה המלאכותית (AI), המאפשרת ליצור תכנים המתמיימים לשקף מציאות, שמעולם לא קרתה (תופעה המכונה Deepfake). טכנולוגיה זו מאפשרת כיום ליצור 'תיעוד' בדרך של סרטון ויזואלי כשהוא כולל קול, של אדם האומר ועושה דברים כביכול, אף

35 ראו ס' 711-713 להצעת חוק דיני ממונות, התשע"א-2011, ה"ח הממשלה 700, 1003-1004.

36 ראו, למשל, Ruben Tolosana et al., *DeepWriteSYN: On-Line Handwriting Synthesis via Deep Short-Term Representations*, ARXIV (Dec. 8, 2020). ראו גם סרטון המסביר על הטכנולוגיה הזו, Omar Mehtab, *A Robot That Can Copy Your Handwriting*, BBC (May 8, 2019).

שהדברים לא קרו. אם בעבר נדרשה מומחיות גרפולוגית וכלים אחרים כדי לגלות זיופים וניסיונות להתחקות במדויק אחר חתימתו של אדם, נחיצותם של כלים חדשים אלו תתעצם כיום, נוכח האפשרות להתחקות אחר תנועותיו ופעולותיו ואף לעשות בהם שימוש פסול... שאלות אלו ראויות לבחינה התייחסות והתמודדות מעמיקים יותר בעתיד לבוא".³⁷

פרק ה: מבט לדין הזר

השוואה לדין הבינלאומי מחזקת את המסקנה כי יש להטיל נטל הוכחה (כלומר להוכיח את גמירות דעתו של המצווה) מוגבר על מי שמבקש לקיים צוואה בכתביד.

בדין האמריקני ניתן לזהות שלוש מגמות עיקריות. ראשית, ישנן מדינות שאינן מכירות כלל בצוואות בכתביד, כגון פלורידה ואילינוי. שנית, קיימות מדינות המכירות בצוואות מסוג זה בנסיבות חריגות בלבד, למשל ביחס לצוואות של חיילים במהלך שירות פעיל, דוגמת ניו יורק ומרילנד. שלישית, במדינות המכירות בצוואות בכתביד ככלל, ההכרה מלווה בדרישות צורניות וראייתיות מחמירות בדרגות שונות. כך, למשל, ישנן מדינות המחייבות אימות על ידי עדים חסרי אינטרס (כגון ארקנסו, טנסי ווירג'יניה) ומדינות הדורשות כי הצוואה תיכתב במלואה בכתב ידו של המצווה (כגון טקסס).³⁸ מגמות אלה מלמדות כי גם כאשר הדין האמריקני מכיר בצוואות בכתביד, ההכרה אינה מוחלטת והיא מלווה באמצעי זהירות שנועדו לצמצם את הסיכון לזיוף או לפגיעה ברצון המצווה.

גם הדין הצרפתי, המכיר בצוואה בכתביד ("testament holographe")³⁹ מציב דרישות פורמליות ברורות – כתיבה מלאה בידי המצווה, חתימה ותאריך – אך אינו מסתפק בעמידה בתנאים אלה בלבד. בתי המשפט בצרפת נוקטים גישה מהותית וזהירה הבוחנת אם המסמך אכן משקף את רצונו האמיתי של המצווה. כך, למשל, צוואה לא תוכר אם נכתבה בשפה שהמצווה אינו מבין, אף אם מתקיימים כל התנאים הצורניים. גישה זו ממחישה כי ההכרה בצוואה בכתביד אינה טכנית בלבד אלא כפופה לבחינה מהותית שמטרתה להבטיח את אמינות ושלמות רצון המצווה.⁴⁰ במאמר מוסגר יצוין כי גם באנגליה ניתן להכיר בצוואות שנכתבו בכתביד, אך הן חייבות עדיין לעמוד בדרישות הפורמליות, כולל חתימת המצווה בפני שני עדים המאשרים את החתימה.⁴¹

המגמה הבינלאומית ברורה אפוא: על אף פשטותה ונגישותה של צוואה בכתביד, שיטות משפט שונות נוקטות משנה זהירות ביחס אליה, בין אם באמצעות שלילת ההכרה בה, הגבלתה למצבים חריגים או הצבת דרישות מחמירות לאכיפתה. מגמה זו מחזקת את המסקנה כי גם בדין הישראלי יש מקום להטיל נטל הוכחה מוגבר על המבקש לקיים צוואה בכתביד.

סיכום

צוואה בכתביד היא כלי חשוב ומוכר בדיני הירושה, אך כיוון שהיא נעדרת מנגנונים פורמליים ומאמתים חיצוניים, נטל ההוכחה (הוכחת גמירות הדעת של המצווה) שיש להטיל על מבקש קיומה הוא גבוה במיוחד. נטל זה אינו גחמה משפטית,

37 פש"ר (מחוזי נצ') 33167-10-17 [מנור נ' מנור](#), פס' 70 (והאסמכתאות שם) (אר"ש 20.12.2023) (ההדגשה הוספה).

38 [Wills Legal Forms: 50-State Survey](#), JUSTIA (Sept. 2024); [Holographic Will](#), CORN. L. SCH. (Feb. 2023).

39 [Code civil \[C. civ.\] \[Civil Code\] art. 970 \(Fr.\)](#).

40 Meryll Hervieu, [Formalisme du Testament Olographe](#), DALLOZ (July 2, 2021).

41 [Wills Act 1837, 7 Will. 4 & 1 Vict. c. 26, § 9 \(Eng.\)](#).

אלא תוצאה של איזון עדין בין כיבוד רצון המת ובין ההכרח להגן על מצווים מפני השפעות זרות ולשמור על אמינות המשפט.

ההלכה הפסוקה שנקבעה בעניין פלדמן – ושאושררה בעניין חנוכה – מטילה דרישה לראיות חזקות ומובהקות כאשר מדובר בצוואה בעל־פה.⁴² הנימוק לכך ברור: בהיעדר מסמך כתוב, ובהיות המצווה אינו בין החיים, מתחדדת הסכנה של ייחוס אמירות למנוח שלא אמר, של עדויות כוזבות ושל חוסר יכולת לאמת את אמיתות הדברים או את כשירות המצווה בשעת אמירתם. משום כך נקבע כי על בית המשפט לנהוג "משנה זהירות", ולבחון בקפדנות את מהימנות העדים ונסיבות הדברים.

בקל וחומר שיש להחיל זהירות זו על צוואה בכתב־יד, כאשר עצם כתיבתה או הנסיבות סביב החתימה עליה מעלות חשש לזיוף, השפעה בלתי הוגנת או פגם בכשירות. השופט טירקל התייחס לכך במפורש בעניין חנוכה לעיל.⁴³ ודוק, אם לגבי צוואה בעל־פה, שבה החסרונות הראייתיים גלויים מראש, בית המשפט נדרש למשנה זהירות – הרי שעל אחת כמה וכמה לגבי צוואה בכתב־יד, שהחזקה כלפי חוץ היא שהיא תקינה, ולכן קל יותר להתבסס עליה גם כאשר קיימים סימני אזהרה. דווקא משום שמסמך כתוב מעניק אשליה של ודאות, קיים סיכון גבוה שהמסמך ישמש כלי בידי מי שמבקש לעקוף את רצון המצווה האמיתי – באמצעות זיוף, החתמה במצב של חוסר הבנה או יצירת "ראיות" לכאורה לתקפותה.

מסקנה זו משתלבת הן בדין הישראלי והן במגמות הבינ־לאומיות, ומובילה לתוצאה אחת ברורה: כאשר מדובר בצוואה בכתב־יד, אין להסתפק בעמידה בדרישות הפורמליות בלבד, אלא יש לדרוש תשתית ראייתית משכנעת המעידה על גמירות דעתו של המצווה ועל אותנטיות המסמך.

42 עניין פלדמן, לעיל ה"ש 19; עניין חנוכה, לעיל ה"ש 21.

43 שם.